

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Nė mažiausios dalelytės pragaro

Sakyti, kad politika yra specifinis uždaras dalykas ir kai kurių veiklos sričių, tarkim, tokių kaip sportas, menas, kultūra nereikėtų sieti su politika – visiška kvailystė, kurios negali sau leisti netgi labai naivus žmogus. Netgi valgiaraštį galima sieti su politika – atsimenu, tremtinių prisiminimuose skaičiau, kaip vienas rusas, paprastas virėjas, Stalino laikais pakliuvo į lagerį už tai, kad į valgyklos valgiaraštį įrašė patiekalą „Tingūs barščiai“. Nes, remiantis propagandine logika, aktyvaus socializmo metu netgi „tingių“ barščių negali būti – tik verdantys, tik kunkuliuojantys, tik deginantys darbštaus proletariato gerkles kaip aukštakrosnėse lydomas metalas!..

O naivumo šiais *fake news* laikais irgi negalima laikyti nei dorybe, nei savo dvasinio tingumo pateisinimu. Skepticizmas, abejonė ir ironija itin reikalingi, kad nepaskęstume netikrų naujienų jūroje ir nebūtume beviltiškai kvailinami.

Tai, kad pastaruoju laiku imamos trinti ribos tarp pasipriešinimo ir kolaboravimo ir užtariami tie, kurie „ir anuo metu dirbo Lietuvai“, liudija ne ką kita, kaip galbūt ir nežymų, bet visgi „kreivą“, neteisingą praejusio amžiaus Lietuvos laisvės kovų istorijos iškrypimą. Suplakimą ir sumaišymą dalykų, kurie turėtų būti atskirti kaip priešingai vienas kitam visa savo esme (tarkim, partizanų ir kolaborantų veikla) ir aiškiai įvardyti bei pagrįsti.

Tarkim, vis kyla debatai dėl Salomėjos Nėries. Vieni ją gina, sakydami, kad poetė nukentėjo dėl savo naivumo, kiti puola, sakydami, kad buvo tautos išdavikė. Ginčijamasi netgi dėl jos eilėraščių eilėdaros, priplakant ją prie politinių biografijos motyvų. O iš esmės juk reikėtų viską aiškiai įvardyti, nemitologizuojant ir nesidraskant. Salomėja Nėris – kolaborantė, bendradarbiavusi su režimu, ir tai yra faktas; ir naivumas čia niekuo dėtas. Naivumas arba nežinojimas nuo atsakomybės neatleidžia. Kai lietuvių sodybose, plėšdami ir žudydami nekaltus žmones, siaučia girti okupacinės kariuomenės kareiviai ir stribai, o „naivi“ poetė iš tribūnos skaito „Poemą apie Staliną“, sunku ką nors ir bepridurti.

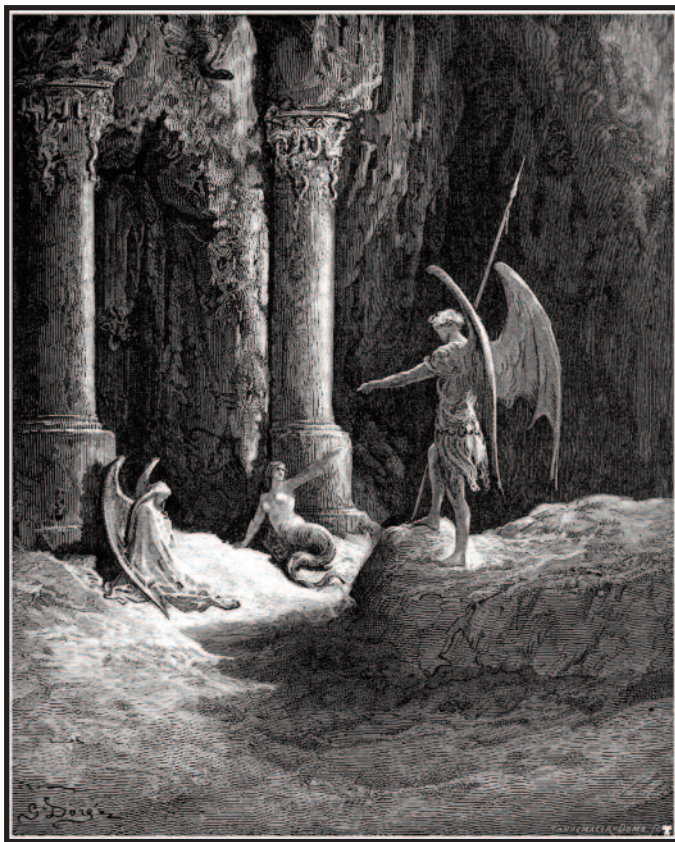
Tiesą pasakius, neretam žmogui šiandien galbūt lengviau ir smagiau skaityti jautrius ir skausmingus Salomėjos Nėries eilėraščius, išreiškiančius jos asmeninį sielvartą, tokį malonų lyriškai nusiteikusiam skaitytojui, nei, tarkim, pokario metų statistiką ar liudininę prisiminimus. Skaitydama Vlado Terlecko knygą „Priešinimasis Lietuvos nukryžiuojimui 1944–1953 metais“, jau trečia naktis negaliu užmigti. Jeigu pagal šiuos faktus kada nors būtų sukurtas filmas, tai niekas negalėtų jo žiūrėti – o gal ir sakyti, kad tokių dalykų negalėjo būti, nes tai per žiauru. Rūtos Šepetys „Tarp pilkų debesų“ – tik juoką kelianti lengvo pasiskaitymo knygelė, lyginant su šia sunkiąja artilerija. Ir jeigu tamsta verkiate, žiūrėdamas pilką to paties pavadinimo filmą, ką darytumėt, pamatę tikrą istoriją, kruviną ir klaikią?

Mažų mažiausiai turėtumėt užsisakyti seansą pas psichoanalitiką. O gal net ir visą kursą. Mažų mažiausiai.

Daugių daugiausiai – kristumėt ant kelių ir sakytumėt: Viešpatie, dabar aš žinau, kad Tu esi, nes toks blogis, koks egzistuoja šiame pasaulyje, negimsta nei iš žmogaus prigimties, nei iš evoliucijos dėsnų, ir jokia technologinė pažanga nesugebės jo įveikti. Ir mums lieka tik viena – būti tiesos arba melo pusėje. Tik viena. Ir atmeskime visokius tarpinius variantus, kai, pasak S. C. Lewiso, į rojų norima žengti, nešantis kišenėje pragaro gabalėlį.

Į dangų einant, negalima pasiimti nė mažiausios dalelytės pragaro.

Renata Šerelytė

Paul Gustave Dore. Dante, Inferno

KLIO, ISTORIJOS MŪZA

*Pučia vėjas nuo piramidžių,
Nuo karalių ir nuo pilių.
Nuo lieknų kaip ietys bažnyčių,
Nuo baroko riebių gėlių.*

O, kokia graži Istorija!

*Miršta rėmuose galvos dožų.
Meldžias raidės ant akmenų.
Virpa kvapas vystančių rožių.
Tirpsta aidas karo dainų.*

Kaip lavoninė kvepia Istorija.

*Valdo šalį galingas vyras.
Suka girnas juodi vergai.
Teka kraujas, nuodai ir vynas,
Skamba kardas ir pinigai.*

Aš drebu, skaitydamas Istoriją.

*O sena prostitutė Klio,
Pardavėja vartotos tiesos,
Nei nuodu, nei kardų nebijo,
Tiktai bijo saulės šviesos.*

Henrikas Radauskas

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĒMIMO
FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2018 m. suteikė 10 000 Eur paramą šeštadieniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuviybės puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Nė mažiausios dalelytės pragaro • 2-as psl. Algirdas Girininkas. Seniausi žmogaus rankų dirbiniai Lietuvos teritorijoje • 3-as psl. Sigitas Geda. Giesmė Lietuvos žemei ir dangui • 4-as psl. Astrida Petraitytė. Dorei pakeitus kurėnus, o atvykėliams – senbuvius (2) • 5-as psl. Algis Vaškevičius. Australijos lietuvių Evos Kubbos tapybos darbų paroda – pirmąkart Lietuvoje • 6-as psl. Ieva Marija Mendeikaitė. Drastiškai kintantys klimato sistemos rodikliai Lietuvoje ir JAV • 7-as psl. Renata Šerelytė. Kad įgautum supratimo (Naujos knygos) • 8-as psl. Kultūros kronika

Kitame numeryje: Monika Vaicenavičienė: „What Is a River“ • Metų knygų penketukas. Proza

Redaguoja Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com • Maketuoja Jonas Kuprys

Seniausi žmogaus rankų dirbiniai Lietuvos teritorijoje

Gaminti prieš daugiau kaip 43 tūkst. metų

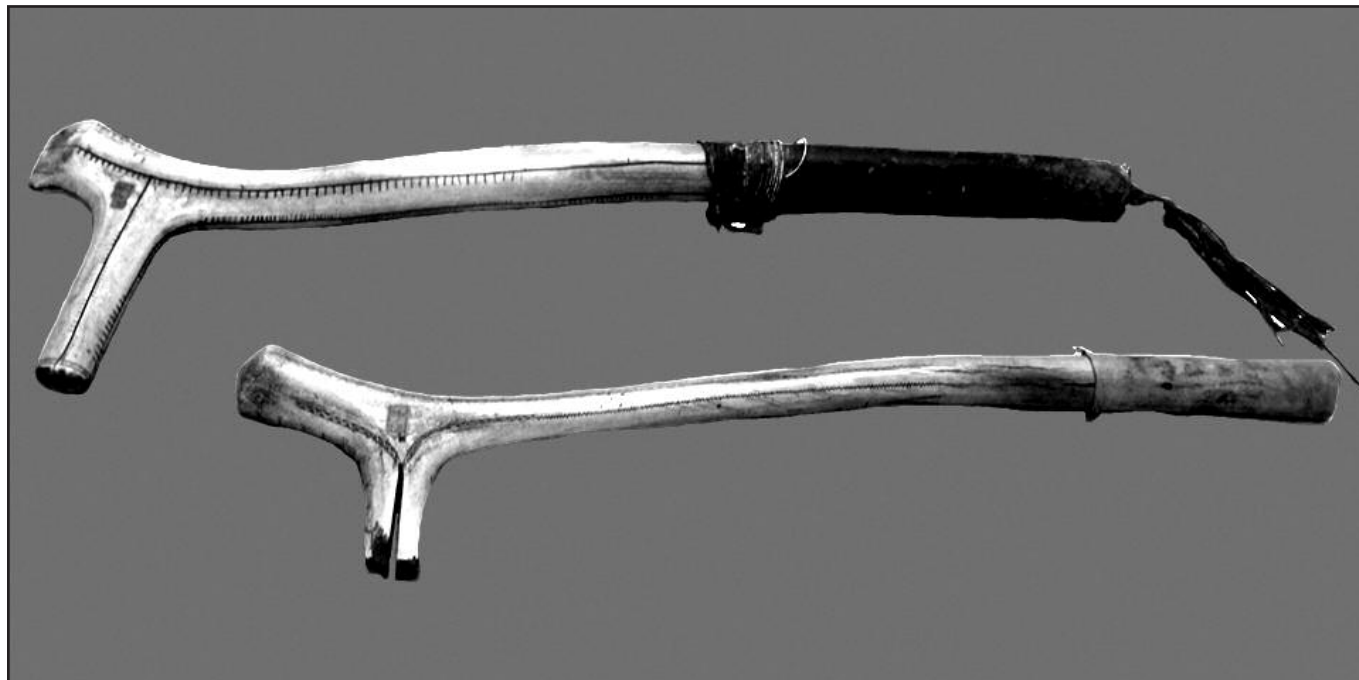
Algirdas Girininkas

Sunku įsivaizduoti, kaip mūsų protėviai gyveno prieš šimtą, o tuo labiau – prieš tūkstantį metų. Bet Lietuvos teritorijoje žmonės, ir nagingi žmonės, gyveno net prieš 43 tūkst. metų, – ir tai rodo pastarųjų metų archeologų tyrinėjimai. 2015 m. pradžioje apie ankstyviausius radinius Lietuvos teritorijoje „Draugo“ priede buvo užsiminta. Šiandien, po įvairių šių dirbinių tyrimų ir naujų atradimų, apie tai jau galima pasakyti kur kas daugiau.

2014–2015 m. Lietuvos teritorijoje archeologų buvo aptikti trys vieni įstabiausių iš šiaurės elnio (Rangifer tarandus) rago pagaminti Liungbiu tipo dirbiniai, kurie tiek Lietuvoje, tiek Šiaurės Europoje yra seniausi iki šiol žinomi žmogaus darbo įrankiai. Kas tai? Tai raginiai, iš šiaurės elnio rago pagaminti kirviai, kapliai, movos su rankenomis, kurie Europoje yra laikomi Liungbiu tipo (pagal Šiaurės Danijoje, Šiaurės Liungbiu (Nørre Lyngby) gyvenvietės teritorijoje aptiktą pirmąjį tokį kirvį) dirbiniais. Juos šiaurės elnių medžiotojai naudojo ne tik medžioklėje kaip tomahaukus, bet, kaip rodo trasologiniai tyrimai, ir dirbant kitus ūkio darbus – apdorojant medieną, kapliuojant žemę ir ieškant valgomųjų šaknų, titnago žaliavos ir kt.

Seniausi įrankiai Lietuvoje ir Šiaurės Europoje

Vienas toks dirbinys, rastas Nemunėlio Radviliškio priemiestyje, Parupės kaime (Biržų r.), yra iš šiaurės elnio rago pagamintas kirvis. Jis aptiktas 7 m nuo Nemunėlio upės kairiojo vagos kranto ir apie 300 m nuo Nemunėlio-Apaščios santakos, 1,5 m gylyje. Dirbinys aptiktas biolingo-alerodo laikotarpiu (prieš 13–11 tūkstantmečių) buvusiam Mūšos-Nemunėlio vandens baseino pakrantės aleuritingo smėlio sluoksnyje. Parupės kirvis yra 45,3 cm ilgio, jo ašmenų ilgis – 3,5 cm, o kirvio koto skersmuo – 4,9 cm (pav. 1:2). Šis kirvis radiologinių tyrimų metodu Jungtinėje Karalystėje

Šiaurės Amerikos (Aliaskos) Ahtna ir Tanaina genčių indėnų XVIII–XIX a. naudoti tomahaukai, pagaminti kaip ir Liungbiu tipo dirbiniai (Sankt Peterburgo Rusijos mokslų akademijos Petro Didžiojo antropologijos ir etnografijos muziejus).

je (Londone) buvo datuotas 11 tūkst. metų prieš Kristų (11.145–11.045 cal. BC) laikotarpiu.

Kitas Liungbiu tipo dirbinys, tik kur kas senesnis, t. y., gamintas dar prieš paskutinįjį Šiaurės Europos apledėjimo laikotarpį (o tai reiškia, kad Lietuvos teritorijoje žmonių gyventa ir prieš ledynmetį) ir aptiktas prie Agluonos upės, Klaipėdos r., Šnaukštų kaimo karjere (pav. 1:1), kuris datuotas tiek Jungtinės Karalystės (Londono), tiek Groningen (Nyderlandų) radioaktyviosios anglies tyrimų centruose. Jo amžius siekia 43 tūkst. metų pr. Kr. (43.840–41.985 cal. BC). Dar vienas dirbinys buvo aptiktas prie Jurbarko, netoli Nemuno, Kalnėnų žvyro karjere (pav. 1:3) ir datuotas Trondheimo (Norvegija) radioaktyviosios anglies tyrimų centre. Jo amžius – 33 tūkst. metų pr. Kr. (33.695–32.632 cal. BC).

Visi Lietuvos teritorijoje aptikti Liungbiu tipo dirbiniai buvo ne tik datuoti radioaktyviosios anglies metodu, bet buvo atlikti ir jų trasologiniai bei bioarheologiniai, o jų radimo vietose – gamtiniai ir archeologiniai tyrimai. Trasologiniai šių dirbinių tyrimai parodė, kad Liungbiu tipo dirbiniai

buvo naudojami ne tik kaip tomahaukai, Šnaukštų ir Kalnėnų vietovėse aptikti dirbiniai buvo naudojami ir kaip kūjeliai minkštinant kailius, odas. Remiantis Šnaukštų kirvio trasologiniais tyrimais, kurie buvo atlikti Klaipėdos universiteto Trasologinių tyrimų laboratorijoje, nustatyta, kad šiuo kirviu buvo kapojamas medis. Tai patvirtina paleobotanikų prielaidas, kad Parupės aplinkoje tuo metu, kai gyventojai gamino šį kirvį, jau augo retmiškiai.

Bioarheologiniais tyrimais nustatyta, kad aptiktieji Liungbiu tipo dirbiniai buvo pagaminti iš šiaurės elnio rago. Parupės (Biržų r.) kirvis pagamintas iš suaugusio patino rago. Šnaukštų (Klaipėdos r.) ir Kalnėnų (Jurbarko r.) dirbiniai – iš jaunų individų (patelės?) rago.

Pirmą kartą atlikus Liungbiu tipo dirbinių chronologinę analizę nustatyta, kad Europos archeologijoje pastarieji dirbiniai turėtų būti traktuojami ne tik kaip Šiaurės Europai būdingas vėlyvojo paleolito dirbinių tipas. Vakarų Europos laboratorijose gautos Lietuvoje aptiktų dirbinių datos verčia manyti, kad tokia įrankių iš rago technologija buvo naudojama daug anks-

čiau negu aleriodo ir driaso III laikotarpiais (12–10 tūkst. pr. Kr.). Šių Liungbiu dirbinių panaudojimą medžioklėje, ūkyje ir karyboje įgalina nukelti net į viduriniojo paleolito pabaigą – vėlyvojo paleolito pradžią (45–40 tūkst. pr. Kr.). Be to, Liungbiu tipo dirbiniai buvo paplitę gerokai plačiau, nei iki šiol buvo manoma. Juos naudojo ir Vakarų Europos paleolito, ir Rytų Baltijos regiono gyventojai, tačiau čia dirbiniai šiaurės elnių medžiotojų naudoti jau nuo 43 000 m. pr. Kr.

Įminti mįslę padėjo indėnų tomahaukai

Liungbiu tipo dirbinių naudojimo būdas paaiškėjo, kai Lietuvos teritorijoje aptikti archeologiniai įrankiai buvo palyginti su XVIII–XIX a. Pietryčių Aliaskos šiaurės elnių medžiotojų buityje naudotais įrankiais. Pasirodo, analogiški Liungbiu tipo dirbiniai dar ilgai išliko pas šiaurės elnių medžiotojus – net iki XVIII–XIX a. sandūros. Liungbiu įrankių prototipai Amerikos indėnų gentyse išliko iki XVIII–XIX a. Tai akivaizdu pas karibų (šiaurinio elnio porūšis) medžiotojus pietrytinėje Aliaskoje – Ahtna (Ledo žmonės) ir Tanaina (Žmonės) (Atapaskų kalbinė-etnolingvistinė grupė) indėnus, subarktinėje zonoje gyvenusius XVIII–XIX a. sandūroje, pas kuriuos aptikti šie medžioklei ir karybai skirti įrankiai. (Reikia atkreipti dėmesį, kad Amerikos indėnai priešistoriniais laikais per Beringo sąsiaurį į Aliaską yra persikėlę iš Europos žemyno ir pasklidę po Amerikos žemyną.) Penki tokie egzempliorai yra saugomi Sankt Peterburge, Rusijos mokslų akademijos Petro Didžiojo antropologijos ir etnografijos muziejuje (pav. 2.). Čia jie XVIII–XIX a. sandūroje atsirado po rusų žvalgybinių ir karinių ekspedicijų į Koperio upės (Copper River) baseiną; būtent 1781 m., kai rusų organizuota ekspedicija skverbėsi į atapaskų žemes Koperio upe. (Ekspedicijos dalyviai šiuos indėnus naudotus ginklus parvežė ir padovanojo Rusijos carui kaip įrodymą.) Pastarieji Liungbiu dirbinių tipai, kurie aptikti Lietuvoje ir buvo naudoti vėlyvojo paleolito pradžia datuojamų bendruomenių, o Šiaurės Europoje – fi-

Liungbiu tipo dirbiniai Lietuvoje: 1. Šnaukštai (Klaipėdos r.), 2. Parupė (Biržų r.), 3. Kalniškiai (Jurbarko r.).

Nukelta į 3 psl.

Parupėje aptikti titnago dirbiniai: 1–5 – ašmenėliai; 10, 11, 13 – antgaliai; 6 – gremžtukas; 12 – dirbinio fragmentas; 7 – masyvus gremžtukas; 8 – grandukas-gremžtukas.

Atkelta iš 2 psl.

nalinio paleolito bendruomenėse, Alias kos indėnų – dar ties XVIII–XIX a. riba, rodo, kad Liungbiu tipo dirbiniai buvo specializuoti šiaurės elnių medžiotojų įrankiai, naudojami ir kaip tomahaukai: tiek medžioklėje, tiek karyboje kaip ginklas. Jų aerodinaminės savybės patvirtina, kad tai galėjo būti tiek artimos kovos, tiek ir per atstumą naudojamas ginklas. To meto žmonės buvo taupūs ir racionalūs – Liungbiu tipo kirviais ne tik medžiojo, bet ir kirto medį, apdirbo kailius, kasė žemę. Tai patvirtina trasologiniai Parupės Liungbiu kirvio ašmenų tyrimai.

Iš Lietuvoje aptiktų Liungbiu tipo dirbinių kol kas tik Parupėje (Biržų r.) rastas Liungbiu tipo kirvis turi tiesioginę sąsają su kitais to paties laiko šalia rasta kitais archeologiniais radiniais. Vienalaikiais dirbiniais, lyginant su Liungbiu tipo kirviu, galima laikyti Parupėje, keturiose koncentruotose vietose aptiktus titnago radinius. Tai Liungbiu-Bromės ir Arensburgo kultūrų (11–10 tūkst. pr. Kr.) titnaginiai antgaliai, pagaminti iš vienagalių skaldytinių, gremžtukai, grandukai, gražtai (pav. 3), ant kurių įtvarų aptikta deguto, naudoto dirbinio pritrivimui prie rankenų ar strėlių įkočių, liekanų.

Be to, akivaizdu, kad Liungbiu tipo dirbiniai čia gyvenusių žmonių buvo naudojami dar prieš paskutinįjį ledynmetį, ir kol kas yra patys seniausi žmonių darbo įrankiai Lietuvos ir Šiaurės Europos paskutiniojo – Nemuno apledėjimo zonoje. Šiuo metu galima teigti, kad Liungbiu tipo dirbinių tipologijos rėmus reiktų praplėsti ir jų panaudojimo pradžia laikyti Europos vėlyvojo paleolito pradžios laikotarpį – 40 tūkst. pr. Kr. Šnaukštuose aptiktą Liungbiu tipo dirbinį galėjo naudoti tiek neandertaliečiai, tiek Homo sapiens, kurie viduriniojo ir vėlyvojo paleolito laikotarpiu galėjo gyventi Lietuvos teritorijoje, nes tam gamtinės sąlygos tuo metu buvo gana palankios.

Žmogus ir vanduo

Visi Liungbiu tipo dirbiniai buvo aptikti prie vėlyvajame paleolite buvusių vandens telkinių: marių, upių pakrančių. Kodėl tokiose vietose aptinkama šiaurės elnių medžiotojų stovyklaviečių?

Vėlyvojo paleolito laikotarpiu plačios

upės ar ilgi ežerai, kaip ir prie Parupės buvusių Mūšos-Nemunėlio marių (vėliau – upių), buvo didelė kliūtis migruoti šiaurės elniams ankstyvą pavasarį (keliaujant į šiaurę) ir vėlyvą rudenį (grįžtant žiemoti kur šilčiau). Manoma, kad jie šias kliūtis stengdavosi įveikti tose vietose, kurios buvo labiausiai tinkamos – ties rėvomis ir brastomis. Vėlyvojo paleolito laikotarpiu prie šių upių brastų ir rėvų, per kurias iš abiejų pusių keldavosi šiaurės elniai, apsistodavo ir to meto žmonės – šiaurės elnių medžiotojai. Tokia patogi vieta šiaurės elniams galėjo būti ir ties Parupe buvusių brastų ar seklesnių vandens baseinų vietos. Upės, kurios kerta moreninius darinius, o prie Parupės – dolomitines ir mergelio atodangas – ir turi alkūninių vingių, vanduo ties alkūne graužia kranto grūntą ir neša pasroviui. Ties alkūnėmis, vienoje upės vagos pusėje, paprastai teka stipri vandens srovė, kuri graužia krantą, o likusi upės vagos dalis būna negili, sekli. Šiaurės elniams ties brastomis tekdamo įveikti nedidelę upės atkarpą, kur tekėdavo stipri srovė, ir didesnę – negilią, silpną srovę tekančios upės dalį. Tose vietose vėlyvojo paleolito medžiotojams šiaurės elnius medžioti buvo paranku, ir ten kiekvieną sezoną, kai keldavosi šiaurės elnių bandos, jie buvo medžijami Liungbiu tipo kirviais-tomahaukais. Lietuvos teritorijoje tokių brastų aptinkama ties Nemuno, Neries, Nemunėlio bei kitų didesnių Lietuvos upių vidurupiais. Šiuo metu ties tomis vietomis, kaip ir prie Parupės, aptinkama daug vėlyvuojų paleolito laikotarpiu datuojamų stovyklaviečių ar to laikotarpio dirbinių, kurie buvo betarpiškai susiję su šiaurės elnių medžiokle ir jų mėsinejimu po medžioklės. Tai patvirtina tose vietose aptinkamų titnaginių dirbinių trasologiniai tyrimai.

Naujausi archeologinių tyrimų duomenys apie Lietuvos teritorijoje šiuo metu žinomus tris iš šiaurės elnio (Rangifer tarandus) ragų pagamintus Liungbiu tipo dirbinius įgalina teigti, kad Kalnėnuose, Jurbarko r., Šnaukštuose, Klaipėdos r., aptikti vėlyvojo paleolito bendruomenių darbai ir medžioklei skirti įrankiai yra seniausi ne tik Lietuvoje, bet ir toje Šiaurės Europos dalyje, kuriai buvo padengęs paskutinysis ledynas.

Archeologas Algirdas Girininkas yra Klaipėdos universiteto profesorius.

Pilkapis.

A. Railos nuotr.

Sigitas Geda

Giesmė Lietuvos žemei ir dangui

*Lietuva mano, dukra amžinybės,
Tujen esi man, aš – tavo sūnus,
Veriasi žvaigždės, padangėj sužibė,
Liepdamos laukti skirtosios dienos.*

*Tos, kurių lėmė sesuo Vakarinė,
Skyrė Aušrinė, Mėnulio sesuo,
Lietuva mano, esi man Tėvynė,
Tau mano saulėta siela dainuos.*

*Mėnesio, Saulės esu pagimdytas
Ir išpenėtas jų Žemės krūtų,
Motinos mano gražiai palydėtas,
Eisiu ieškoti pasaulio vardų.*

*Sarge šviesiausių žvaigždžių, begalybės,
Varpe, skambėjimuos mano giesmės,
Kam ta padangė, kam žvaigždės aukštybėj,
Jeigu dangus ir žmogus – be prasmės?*

*Kurti, aukoti tau gyvastį šviesią,
Duona ir vaisiai – iš rankų tavų,
Lietuva motina, neša ištisė
Medžiai ir paukščiai tau Vaivos spalvų.*

*Pinsiu tau pievų margiausių vainiką,
Sielvartus; širdgėlas amžiai išplaus,
Nemunui tekančiam, šnekančiam tykiai,
Sūnui ir dukrai – Varūnos tylaus.*

*Žodį, sapnavusį dangų ir žemę,
Laimink, melodijų perlais suverk,
Skils debesynai, virš žemės aptemę,
Toliai auksiniai širdims atsivers.*

*Lietuva mano, tavo amžinybėj,
Grožyje tavo, žmonių širdyse
Šios esinijos žvaigždynai man žiba,
Šviečia koralų pirmykštė dvasia.*

*Kilom iš tavo švenčiausių svajonių,
Tavojo skausmo kaip žvirgždas aštraus,
Šnekos tarp sengirių ošė malonios,
Paslaptis skleidė – padangės žydros.*

*Žodis – kaip žiedas neužmirštuolės,
Gyviai ir žmonės šviesiom akimis,
Vabalas, žiogas – kas gyva išpuolė
Kuriančiam Dievui sykiu su manim, –*

*Būsim tau žodžiai kaip rex'ų karūnos,
Smėlis prie jūros, žvaigždėtas dangus,
Amžiais jų barė ir guodė Perkūnas, –
Toks mano brolis, pasaulio žmogus!*

*Būsim lietuviai, kurie tebesaugo
Motinas savo ir būstus vaikų,
Žemėj užgimę, mes dangui užaugom, –
Tautos Mėnulio prakeiktu laiku!*

Dorei pakeitus kurėnus, o atvykėliams – senbuvius... (2)

Astrida Petraitytė

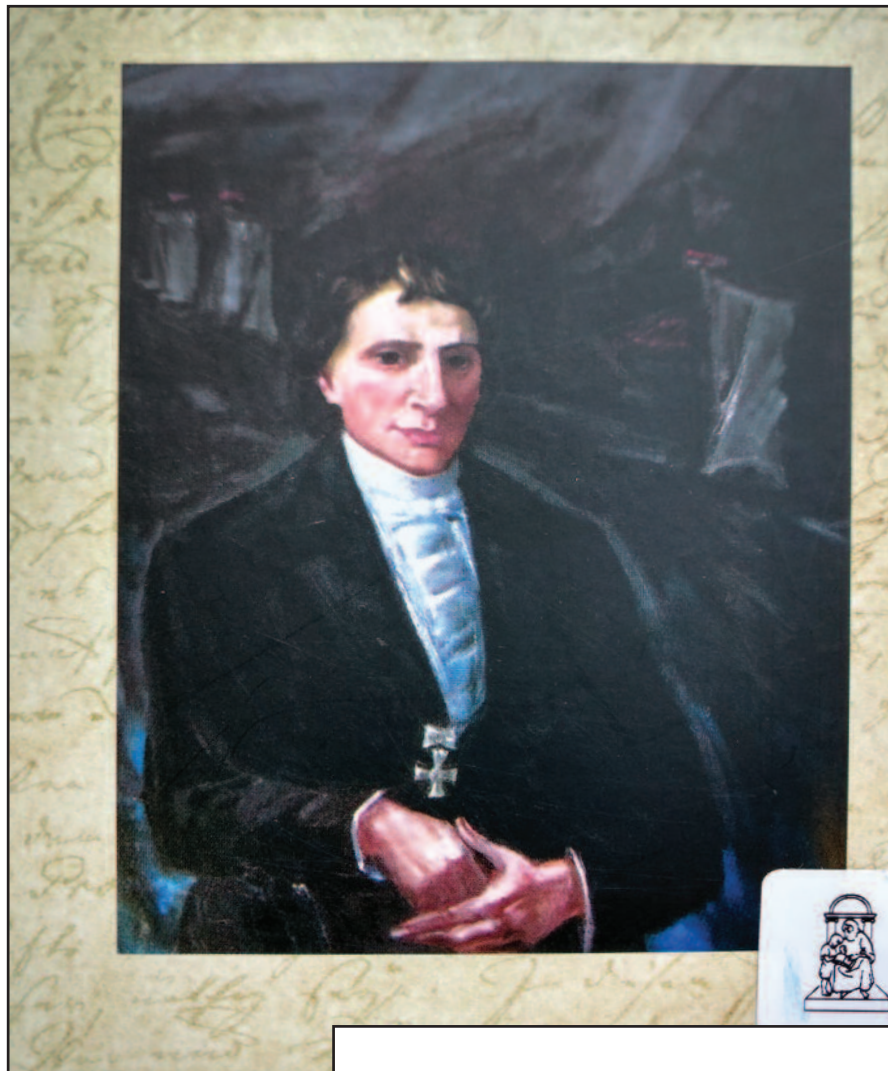
Tęsinys.

Pradžia 2019 m. sausio 5 d. „Kultūroje“

1966 m. galiausiai pasienio režimas nustojo galioti, bet tuometė Ministrų Taryba, gal ir išmintingai, Kuršių neriją paskelbė landšaftiniu draustiniu, apribodama įvažiavimą. Kaip tik tais metais Neringos vykdomojo komiteto pirmininku paskiriamas ir devynerius metus šiam kurortiniam miestui vadovavo Aloyzas Puslys. Redaktorės kalbinamas po kelių dešimtmečių, Puslys prisimena iškovojęs Nidai ir Preilai išimtį – individualius daugiabučių projektus, kai visoje Lietuvoje vyravo tipinė statyba. Vis dėlto Ravaitytė-Meyer ryžtasi įvardyti, kad ir kultūros namai „Agila“, ir šie daugiabučiai „laikytini sveitinkūniais, disonuojančiais su Kuršių nerijos kraštovaizdžiu“ (Nr. 3). Bet buvęs vadovas, regis, neranda dėl ko graužtis. „Su [jachta] „Nerija“ ir A. Sniečkų [LKP CK pirmąjį sekretorių, tuometį LSSR galvą] plukdžiau, ir A. Kosyginą [sovietų Ministrų Tarybos pirmininką] – visus svarbius veikėjus. Turėjau progą asmeniškai pabendrauti ir daug ko išprašyti. Jachtą Neringos laibui naudojavau sėkmingai“, – su pasitenkinimu kalbėjo buvęs miesto vadovas“ (Nr. 3).

Vertingi ir buvusio mokyklos direktoriaus Stanislovo Valančiaus liudijimai. 1954 m. paskirtas Nidos septynmetės mokyklos direktoriumi, atvykęs patyrė dvikalbiame kolektyve tvyrant priešiško įtampą... Galima suprasti, kad tomis sąlygomis veikta kuo geriau, kuo palankiau savam kraštui, rūpintis mokyklos augimu, aprūpinimu, jos psichologiniu klimatu. Vis dėlto mane vis trikdė tas žvilgsnis į savąjį sovietinį veikimą ne(savi)krištiskumas, kone patosinis teigimas: ir tada dirbome Lietuvai... Įsivaizduoju, kad daugelis mūsų, sovietmečio augintinių, priėmė situaciją kaip duotybę, neketindami jos kvestionuoti, bet... bet dabar, iš šio, Nepriklausomybės kranto žvelgiant, žinant, viena, kiek likimų ir gyvybių sutraiskė ideologinis sovietinis volas ir, antra (nors viena ir kita susiję), kad tikrai būta žmonių, nepriėmusių šios „duotybės“, veikusių pogrindyje, negi nesukrebžda jokia abejonė dėl savo gebėjimo prisitaikyti – o ir pastangų kitus pritaikyti?

Bet ir sovietmečiu pavienių entuziastų siekta įprasinti būtajį kraštą jo tradiciniais ženklais. Vienas tokių, senąjį paveldą puoselėjusių, jį prikelti mėginusių buvo tautodailininkas Eduardas Jonušas, Nidoje radęs sąlyginai saugią užuoglaudą po Sibiro tremties. Štai 1972 m. jis ties Neringos ir Klaipėdos riba pastatė medinę skulptūrą „Vartai į Neringą“ (tris bures su vėtrungėmis). Šiame krašte išsiskynusį žemaitį menininką Ravaitytė-Meyer įvertina: „Jonušas Neringai gražino krikštus ir vėtrunges, M. L. Rėzą ir G. D. Kuvertą, kurėną“ (Nr. 1). Į akis gal ir nekretinganti, bet turbūt reikšminga anuomet buvo Vitalijos Jonušienės bendražygeivystė su vyru Eduardu. Jonušų tandemas, regis, gražiai pasireiškė ir Rėzos 200-mečių pažymint – dar 1976 m. tautodailininkas

Galinis almanacho „Dorė“ viršelis

Jonušas sumanė iš ažuolo ištašyti Rėzos skulptūrą (ji žvelgia į nuo kopos prie kelio į Pervalką užpustyto Karvaičių kaimo link), o muziejininkė Jonušienė ėmėsi rengti „pirmąjį M. L. Rėzos paminėjimą jo gimtinėje [t.y. Nidoje] ir parodą, kurioje atsispindėtų svarbiausi jo gyvenimo ir veiklos faktai. <...> Sunkiausia buvo paroda suderinti su sovietiniu Glavlitu.“ Ravaitytė-Meyer skaudžiai nusako ir Rėzos pripažinimo sovietmečiu problemškumą: „Su E. Jonušo „lietuviškuoju“ [galima pridurti: tautosakininku- A.P.] M. L. Rėza išaugo ištisos kartos žmonių. Prireiks daug metų, naujų istorijos studijų, kol pradėsime atrasti kitą – mums nepažįstamą – Prūsų Lietuvos M. L. Rėzą“ (N. 1).

„Atradimu“ patys „Dorės“ leidėjai laiko Juodkrantėje gyvenusią, jos kapinaitėse ir atgulusią Amžino poilsio, kūrėjų porą – dailininką Vaclovą Kaminską ir kino režisierę Reginę Vosyliūtę-Kaminskiene. ....”Filmuojant Juodkrantėje „Jausmus“ R. Vosyliūtė su vyru V. Kaminsku nusipirko žvejo sodybą su didžiuliu sodu.

Viena iš almanacho iliustracijų

[„Jausmai“ pasirodė 1968-aisiais, nuolatiniam gyvenimui Juodkrantėje pora įsikūrė 1993 m. – A. P.] Buvo priversti nugriauti seną namą. Vietoje jo pasisatė mūrinė dviaukštė su dailininko ateljė“ (Nr. 4). Na, tas „buvo priversti nugriauti“ žvejo sodybą bent mane priverčia suglumi...

Ši „užkampį“ sovietmečiu galėjus pasitarnauti užuoglaudai nuo „sergstinės akies“ paliudija nuo 1973 m. Nidoje rengiami fotografų seminarai. Pasak Stanislovo Žvirgždo, „seminarai Nidoje, pradedant pirmuoju, buvo vienintelė vieša vieta, kur neveikė griežta sovietinė cenzūra“ (Nr. 5).

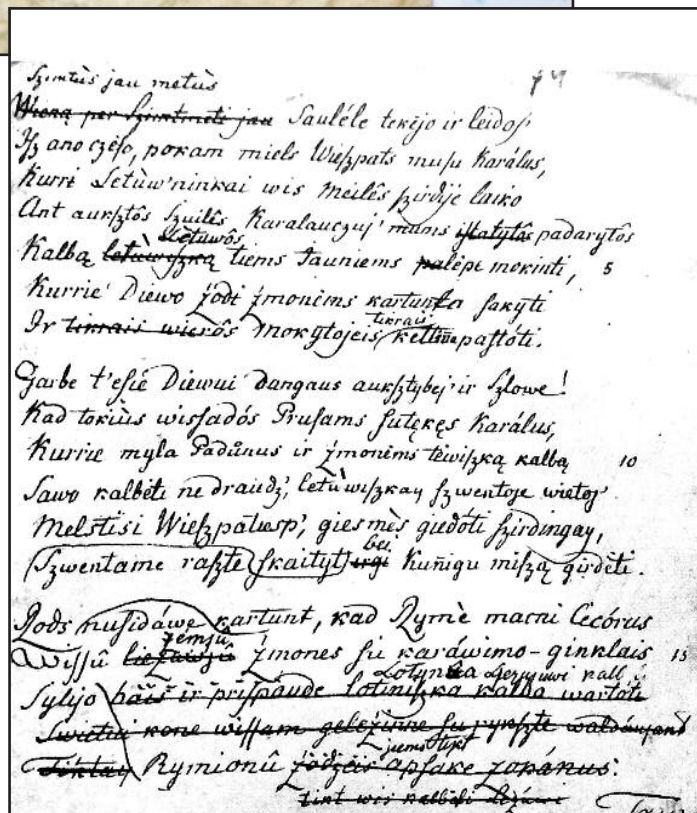
Kaip sovietinio kompromiso pavyzdys (žinia, ne pats baisiausias) man yra Viktoro Miliūno, Nidoje praleidusio 25-ius metus (vasaras?), vardo suteikimas Neringos (Nidos) bibliotekai. Na, gal ir neblogas tai rašytojas, ir Baltuoju Nidos metraštininku vadintas, tik man, sovietmečio žmogui, nėra taip savaiame suprantama nei jo 1957-ųjų išvyka su turistų grupe į Egiptą, nei turėta juoda „Volga“, o pasak bičiulio A. Baltakio: „Visur su ja – ne tik į premjeras ir į Nidą važiuodavom“ (Nr. 4)...

Senoji istorija

Senąja istorija sąlyginai įvardijame laikotarpį iki sovietmečio, t.y. neatskirdami Klaipėdos krašto priklausymo Lietuvai 1923-1939 m. (tad ir negalime telktis „rytprūsiškos istorijos“ termino).

Jau pirmojo almanacho sudarytojas Subačius įvertino ypatingo krašto ypatingus žmones. Štai jis pristato Nidoje gimusį Kristijoną Henriką [labiau žinomą kaip Endrikį Mertikaitį (1775 – 1856), liaudiškai lietuvišką liuteronybės vagą variusį: jis parengė ir išleido surinkimininkų plačiai naudotą giesmyną „Visokios naujos giesmės, arba Evangeliški Psalmi“ (1800).

Pirmojoje „Dorėje“ pakankamai pagerbtas ir Martynas Liudvikas Rėza – priminta jo biografija: nuo gimimo 1776 01 06 Kuršių nerijos Karvaičių kaime, ankstyvos našlaitystės – iki studijų ir profesorstės Karaliaučiaus universitete, ženklų mokslinių darbų... Rėzai ypač daug dėmesio skiriama almanacho Nr. 3. ir Nr. 4. Įvairiomis publikacijomis pagerbiamas 2016 m. sausio 9 d. sukakęs jubiliejus – 240 metų, kai „Karvaičiuose - kaimelyje tarp šiandieninės Preilos ir Pervalkos – gimė ši visų laikų iškiliausia Kuršių nerijos asmenybė“ (Nr. 3 Leidėjo žodyje pažymi almanacho koordinatore Dalia Greičiūtė). Numeryje publikuojamas Rėzos lietuviškai (bene vienintelis) parašytas eilėraštis „Šimtus jau metus“ – Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaro 100-mečio pašlovinimas. Juk Rėza, šalia visų kitų savo veiklų, buvo ilgametis šio seminaro vadovas.

Lietuviškoji Rėzos kūrybos dalis

„Atradimu“ patys „Dorės“ leidėjai laiko Juodkrantėje gyvenusią, jos kapinaitėse ir atgulusią Amžino poilsio, kūrėjų porą – dailininką Vaclovą Kaminską ir kino režisierę Reginę Vosyliūtę-Kaminskiene. ....”Filmuojant Juodkrantėje „Jausmus“ R. Vosyliūtė su vyru V. Kaminsku nusipirko žvejo sodybą su didžiuliu sodu.

Australijos lietuvės Evos Kubbos tapybos darbų paroda – pirmąkart Lietuvoje

E. Kubbos darbai naujojoje parodoje

Algis Vaškevičius

Prieš Naujuosius metus Vilniuje, Vytauto Kasiulio dailės muziejuje buvo atidaryta pirmoji Australijoje gyvenančios dailininkės Evos Kubbos kūrybos retrospektyvinė paroda „Eva Kubbos: tarp horizontų“. Ji skirta menininkės 90-mečiui – prirėkė tiek metų, kol į gimtinę sugrįžo jos darbai. Iki kovo 10-osios Lietuvos žiūrovai turi unikalią galimybę pirmą kartą susipažinti su pernai Lietuvos dailės muziejų iš Australijos pasiekusia išskirtine dailininkės dovanota kūrinių kolekcija.

Eva Kubbos (tikroji pavardė – Ieva Kubosaitytė) gimė 1928 metų vasario 8-ąją Didžiliuose, Šilutės apskrityje Klaipėdos krašte šešis vaikus auginusioje šeimoje. 1944 metais kartu su motina, jaunesniąja seserimi ir broliu emigravo į Vokietiją. 1946–1951 kaip stipendininkė ji mokėsi Taikomosios dailės mokykloje rytų Berlyne pas anatomijos profesorių, dailininką ir skulptorių Wilhelmą Tanką. Pasirinkusi grafiką, kūrė medžio ir linoraizinio technikos. Domėjosi litografija, ir tai ją paskatino sukurti baigiamųjų darbų seriją Bertolto Brechto pjesei „Motušė Kuraž“.

1952-aisiais savo brolio kvietimu drauge su seserimi iš Neapolio E. Kubbos atvyko į Australiją, Melbourną. Įsikūrusi pabėgėlių stovykloje, dirbo pagal Australijos vyriausybės imigrantų darbo sutartį Šepartono vaisių konservų įmonėje, Brockhoffo sausainių fabrike Brisbane, radijo detalių gamykloje. Pasibaigus privalomų darbų kontraktui, dirbo vitrinų apipavidalintoja Melbourno universalinėje parduotuvėje. Buvo mados namų „Mantons“ dekoratorė, parduotuvių „Mutual“ ir „Cannes“ dailininkė, reklamos vadybininkė, vadovavo profesionalių fotografų komandai.

1952 m ji mokėsi Karališkajame technologijų institute Melbourne, Swinburne University of Technology, ten studijavo technologijas ir vadybą, o 1958-aisiais debiutavo II Australijos lietuvių dailininkų parodoje, Moomba festivalyje Melbourne.

1960 metais įsikūrusi Sydney, E. Kubbos penkiolika metų dirbo „John Sands Company“, komercinės reklamos srityje. 1956–1963 m ji intensy-

Kadras iš dokumentinio filmo apie Australijos lietuvius

viai kūrė, eksperimentavo linoraizinio, šilkografijos technomis, drauge su kolegomis lietuviomis įsteigė Sydney grafikų draugiją.

1962 m. Eva Kubbos „Barry Stern“ galerijoje atidarė pirmąją asmeninę kūrybos parodą. Tokiuje vykusioje trečioje tarptautinėje grafikos bienalėje ji buvo apdovanota prizų, skirtų moteriai dailininkei. 1964 m. ji apdovanota Wynne prizų peizažo srityje pasireiškusioms menininkėms, 1968-aisiais – Naujojo Pietų Velso galerijos skiriamu Trustees prizų (1968).

Dailininkė parodose dalyvauja nuo 1958 metų. Jos darbai eksponuoti grupinėse parodose Tokiuje, Londone, Washingtone, Čikagoje, Vilniuje, individualios parodos surengtos Sydney, Newcastle, Adelaidėje, Canberre, Tasmanijoje ir kitur.

Dailės kritikai pažymi, kad Australijoje pripažinimą pelnusi lietuvių menininkė E. Kubbos atsiskleidė daugiabriauniu talentu kaip tapytoja, grafikė, knygų iliustruotoja. Jos kūrybai būdingas jautrus estetizmas, kuris gerokai praturtino tapybinę XX a. II pusės Australijos kraštovaizdžio tradiciją.

Ilgą E. Kubbos kūrybinį kelią žymi teminiai ir stilistiniai virsmai, neatsiejami nuo kūrėjos biografijos. Meninės karjeros pradžioje pokario Vokietijoje pasirinkusi grafiką, ji kūrė medžio ir linoraizinius. Šiuo laikotarpiu išryškėjo dailininkės polinkis į apibendrintas liaudies meno formas, archetipinius įvaizdžius, sekimas vokiečių ekspresionistų kūryba. Grafikos kūriniams buvo būdinga aiški, struktūruota figūrinė kompozicija, linijinė raiška. Igyta grafikos patirtis nulėmė tolesnę kūrybinę E. Kubbos karjerą.

Parodos anotacijoje rašoma, kad septinto dešimtmečio pradžioje įsitvirtinusi Australijos meno aplinkoje, E. Kubbos kardinaliai pakeitė savo meninius prioritetus – pasuko į akvarelinės tapybos sritį. Šiuo laikotarpiu ji išgyveno tikrą kūrybinį proveržį. Tokį kardinalų pokytį paskatino noras išsivaduoti iš varžančių apimčių, grafinio vaizdavimo būdo.

„Pasijutau per daug apribota mažų formatų, įprastų raiškos priemonių, pajutau didelį norą išdrįsti būti didelė. Norėjau turėti daugiau laisvės saviraiškai“, – teigė autorė. Pirmąsias tapybos kompozicijas E. Kubbos sukūrė ant minkšto ofsetinio popieriaus dirbdama be molberto. Akvarelė jos paveikslams suteikė daugiau spontaniškumo, naujų greito veikimo galimybių. Šį jos pasirinkimą lėmė ir ilgamečio bičiulio ir mentoriaus Henriko Šalkausko autoritetas. Sutapus meniniams interesams, pora dalijosi bendra studija, kartu dalyvavo parodose, žavėjosi Niujorko mokyklos atstovų kūryba.

Didžiąją dailininkės kūrybos dalį sudaro lyrinės kraštovaizdžių kompozicijos – E. Kubbos vaizduoja Centrinio bei Rytų Australijos pakrančių regioną, vaizdingus paplūdimius, uolėtus pajūrius, plačias Australijos panoramas, besidriekiančias toli, iki pat horizonto. Vandenyne nuskalautų riedulių, kitų relikvų sankaupos peizažuose neretai įgauna biomorfinę formą, primena žmogaus siluetą, atlieka figūratyvo vaidmenį. Tokių darbų nemažai ir naujojoje parodoje.

Menininkės kūrinių turi Australijos nacionalinė galerija Kanberoje, Naujojo Pietų Velso ga-

lerija Sydney, Queensland meno muziejus, Newcastle meno galerija, Mertz Fondas New Yorke, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, privačios galerijos ir kolekcininkai Australijoje ir Lietuvoje.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, E. Kubbos keletą kartų lankėsi Lietuvoje, tikimasi, kad ji atvyks ir šiais metais apžiūrėti naujosios parodos. 2016-aisiais Lietuvos dailės muziejui ji padovanojo unikalų savo draugo H. Šalkausko kūrinių kolekciją, o pernai – savo darbų rinkinį, kurio paskutiniai darbai muziejų pasiekė gruodžio viduryje.

Prieš kelerius metus dailininkė persikėlė į naują būstą Sydney. Čia ją 2014 metais aplankė žinoma Lietuvos televizijos laidų vedėja etnografė Zita Kelmickaitė, su operatoriumi Raimundu Razva-

Dailininkės portretas.

A. Vaškevičiaus nuotrauka.

dausku kūrėsi dokumentinį filmą „Australijos lietuviai: tolimi ir artimi“. Filmo ištrauką galima pamatyti ir naujojoje parodoje.

Dailininkė šiltai pasitiko svečius iš Lietuvos, papabrėžusi, kad daug girdėjo apie aktyvią Z. Kelmickaitės veiklą. Gražia lietuvių kalba, įterpdama vieną kitą anglišką žodį ji papasakojo, kad kūrybai daugiausia įtakos turi gamta. Jaukiuose, šviesiuose savo namuose E. Kubbos prisiminė tolimos vaikystės epizodą, kai pro langą matė tamsų medį ir jį atskrido juoda varna. Toks atrodo kasdieninis ir paprastas vaizdas jai labai įsiminė ir įkvėpė ją įamžinti ant drobės.

Naujojoje parodoje eksponuojama padovanota 40 kūrinių kolekcija, apimanti 1961–2017 m. kūrybą, kurią papildė Melbourne veikusio Čiurlionio diskusijų klubo narių bei lietuvių visuomenininkės Genovaitės Kazokienės Lietuvos dailės muziejui dovanoti kūriniai, o taip pat dailininkų E. Kubbos ir H. Šalkausko portretai, nutapyti bičiulių menininkų: estės Vaikes Liibus-Lakeman, lietuvės Leekos Gruzdeff-Kraucevičiūtės ir australo Thomaso Glegghorno. Parodą, kurios kuratorė – Ilona Mažeikienė padėjo surengti Australijos lietuvių bendruomenė Sydney, Australijos Lietuvių Bendruomenės krašto valdyba Melbourne.

Drastiškai kintantys klimato sistemos rodikliai JAV ir Lietuvoje

Ieva Marija Mendeikaitė

Klimato kaitos problema – aktuali visam pasauliui, vadinasi, ir visoms valstybėms. Kuo šiandien ji yra aktuali Lietuvai ir JAV?

Pradėkime nuo to, kad pati klimato sistema gali būti apibūdinama kaip reiškinys, kurį sudaro sudėtingi veiksniai tarp atmosferos, vandenynų, ledynų, sniego bei žemės, ant kurios gyvena gyvi organizmai. Dėl natūraliai ir dėl antropogeniškai veikiančių veiksnių ši sistema kasmet drastiškai kinta. Sparčiausiai šias pasekmes išgyvenantis klimato komponentas yra atmosferos sluoksnis. Būtent jis yra nepastoviausias ir greičiausiai besikeičiantis klimato sistemos elementas.

Kaip daugelis žino, Žemę supa atmosferos sluoksnis, kuris ją apsaugo nuo didelės saulės energijos radiacijos ir pasisavina UV spindulius, taip gerokai mažindamas temperatūros didėjimą planetoje. Atmosfera yra padalinta į penkis sluoksnius, tačiau du žemiausieji (troposfera bei stratosfera) turi pačią didžiausią įtaką klimato sistemai; troposferoje susidaro debesys ir yra absorbuojamos šiltnamio dujos, o stratosfera yra antras atmosferos sluoksnis, kuris pasisavina daugiausiai ultravioletinių saulės spindulių. Šių dviejų sluoksnių balansas užtikrina visą kitą sėkmingą klimato sistemos veiklą.

Tačiau šie apsauginiai sluoksniai prieš bilijonus metų buvo visiškai kitokie negu yra dabar, tuo metu juos sudarė daugiausiai amoniakas, vandens garai bei metanas. Šiandien ir dėl žmonių pramoninės veiklos, ir dėl natūralių vulkaninių sproginų bei vandenynų dujų išsiveržimų atmosferos sluoksnis yra daugiausiai sudarytas iš smalkių, anglies dvideginio ir azoto. Ir nors pats atmosferos sluoksnis sudaro tik 0.1 proc. visos atmosferos, be jo planeta būtų net 14–33 laipsniais šiltesnė.

Nors Lietuvoje ši problema yra kur kas menkesnė, tai smarkiai veikia didžiųjų miestų (Niujorko, Tokijo, Londono ir t.t.) oro švaros kokybę, ypač vasaros metu. Dėl antropogeniškai veikiamos pramonės veiklos, didžiulių transporto išmetamų dujų kiekių susiformuoja troposferiškas ozonas. Tankiai gyvenamuose miestuose troposferiško ozono yra daugiau dėl gausesnės industrinės veiklos, todėl didesnis kiekis žmonių įkvepia šio užteršto nuodingo oro, kuris gali ne tik smarkiai sužaloti plaučių audinius, bet yra pavojingas ir visoms kitoms žmogaus kūno ląstelėms.

Dėl kintančios klimato sistemos Jungtinėse Amerikos Valstijose reguliarus metų sezono laikas pailgėjo keturiasdešimčia dienų, kai kuriose valstijose – net visu mėnesiu. Dėl to, kad šioje šalyje pavasaris ateina anksčiau, o rudenį baigiasi vėliau, kai kurie paukščiai net pakeitė savo migracijos laiką. Aliaska kas dešimt metų sumažėja dešimčia procentų visų turimų ledynų kiekiu, o kalnuotose Jungtinių Amerikos Valstijų teritorijose ant kalnų viršūnių galime išvysti vis mažiau ir mažiau sniego. Kalėdos ne iš tolo neprimena snieguotų Lietuvos teritorijų. Miškų gaisrų, pot-

Shutterstock nuotr.

vynių ir uraganų paliktų randų tikriausiai minėti jau nebereikia.

Lietuvoje klimato kaita galbūt ir nėra tokia ryški, tačiau matavimai Vilniuje buvo pradėti 1777 m. Visų šių matavimų laikotarpio rezultatų analizė rodo aiškia vidutinės metinės oro temperatūros augimo tendenciją trumpalaikių fluktuacijų fone. Daugelio klimatologų manymu, šiuos temperatūros pokyčius lemia šiltnamio efekto stiprėjimas, o šios teorijos priešininkai teigia, kad temperatūra kyla dėl Saulės aktyvumo pokyčių. Šioje diskusijoje taškas dar nepadėtas. Be abejo, reikšmingi abu veiksniai, tačiau pagal IPCC (tarpyvriausybinės klimato kaitos komisijos) ekspertų, šiltnamio

efektą sukeliančių dujų energetinis poveikis klimato sistemai per pastaruosius 250 metų padidėjo apie 2,5 kvadratinį metrų. Tai kelis kartus viršija Saulės aktyvumo energetinio poveikio padidėjimą.

Nepaisant akivaizdžios klimato sistemos kaitos problemos tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Lietuvos bei kitų pasaulio valstybių šiuo metu yra iškiles nemenkas pavojus, mat visai neseniai JAV prezidentas Donald Trump nusprendė nebesilaikyti Paryžiaus susitarimo ir pasišalino iš sąrašo šalių, kurios nori prie jo prisidėti. Donald Trump šią situaciją komentuoja taip: „Aš esu išrinktas atstovauti Pittsburgo piliečiams, o ne Paryžiaus

žmonėms.” Šiais žodžiais parodydamas ne tik akivaizdžiai konstruojamas skirtis tarp JAV ir viso likusio pasaulio, tačiau ir tai, kad ne tik su Paryžiumi, bet ir su Lietuva bendrų tikslų dėl klimato kaitos jau nebeturi ar nenori taip aktyviai jų siekti.

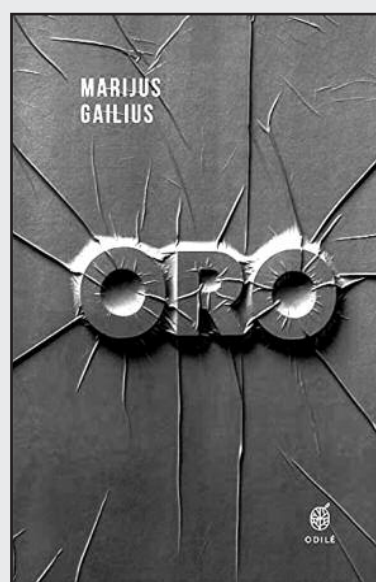
Toks JAV neprognozuotumas, identiteto svyravimas ir skirtingas požiūris į klimato kaitos keliamas grėsmes ne tik atitolina ją nuo Lietuvos ir kitų šalių, bet ir užkerta kelia patvariai ir stabiliai saugumo bendruomenei tarp šių šalių užtikrinti. Nėra sklandžiai vykdoma ir stiprinama šalių komunikacija, kurią galima prilyginti vieningų bendruomenių cemen-tui.

„ORO“: KAIP KLIMATO KAITA KURIA ANTIUTOPIJAS

Žurnalistas Marijus Gailius, debiutavęs novelių rinkiniu „Šlapias spalvis“, pristato pirmąjį savo romaną „Oro“. Tai ekologinė antiutopija, kurioje drąsiai ir aštriai kalbama apie patogų šiuolaikinį gyvenimą, kurio trapumo mes dažnai neįvertiname.

Marijus Gailius teigia jau kone dešimtmetį gvildenęs šiuolaikinio žmogaus ir jo gyvenimo temas, domėjėsis klimato tyrimais ir būtent iš to gimė romanas „Oro“, kuriame jis atskleidžia šiuolaikinės civilizacijos tragediją – dar niekada istorijoje žmonės negyveno taip patogiai ir tuo pačiu metu taip pavojingai – nesugebėdami įvertinti grėsmės, kuri tai kasdieni gerovei kyla.

Romano „Oro“ herojai – į XXII amžių žengiantys lietuviai, kalbantys naujakalbe, matę, kaip jūra pasiglemžia Palangą ir Nidą, ir nebeturintys nei politinės valios, nei kultūrinės atminties.

Kalbėdamas apie knygą autorius juokauja, kad pastaruosiu metu politikai atima duoną iš rašytojų, mat tai, ką jis aprašė knygoje kaip visiškai neįtikėtinus antiutopinės visuomenės sprendimus ar įvykius, politikai pamažu imasi įgyvendinti realybėje. Taigi knygoje „Oro“ rasite nemažai sąsajų su dabartiniu Lietuvos

gyvenimu, o tai, ką autorius aprašo kaip fantaziją, gali visai netrukus tapti tikrove.

Autoriaus kūrybai didelę įtaką turi vaikystė, praleista Palangoje, atsiminimai apie gana anksti mirusį tėvą, ryšys su tėviške ir jūra.

Leidyklos „Odilė“ inf.

NAUJOS KNYGOS

Andrejus Tarkovskis. Stalkeris, 1979

Kad įgautum supratimo

Renata Šerelytė

Romano vertėjai, romaną pavadinę daugiaplane distopija, regis, neklydo. Tačiau žodis „daugiaplanė“ kartais sukelia abejonių, nes romane vaizduojama visuomenės struktūra vis vien labiausiai asocijuojasi su tuo, ką daugelis Strugackių amžininkų puikiai atsimena, t. y. socialistine santvarka. Jos matrica įsispaudusi netgi potekstėje, leksikoje, dialoguose, veikėjų portretuose. To įspaudu nenustelbia nei įpinti laukinio kapitalizmo, nei anarchizmo, nei totalitarinio režimo akcentai.

Daugybė politinių ankstyvojo socializmo realijų žanro atžvilgiu (vis dėlto kalbame apie fantastinę literatūrą) atrodo nebeaktualios ir perdėm išryškintos, apsunkintos literatūrinių klišių. Vaikščiojanti statula, klydinėjantis Raudonasis pastatas (lyg ir sąžinės metafora), miestą užpuolę pavieniai, nuolatinis profesijų keitimas, kai iš biržos direktoriaus kaipmat gali tapti šiukšlininku, o iš gydytojo – stogdengiu, įžiebiamą lyg lempa saulė, kalba, kuria susikalba visi, nors kiekvienas šneka savaip, yra ir košmarą, ir pragarą primenantį kebeknė. Keistoka vieta keisti pasaulėžiūrą, bet Andrejui Voroninui, idealistui komjaunuoliui iš 6 dešimtmečio Leningrado, tai nutinka būtent čia, šioje košmariškoje Miesto realybėje.

Kita vertus, toks ir buvo, pasak autorių, romano tikslas: „Pavaizduoti, kaip gyvenimo aplinkybių verčiamas jaunas žmogus iš esmės pakeičia pasaulėžiūrą, kaip jis praranda kietasprandžio fanatiko įsitikinimus ir tarsi pakimba beorėje ideologinėje erdvėje“ (p. 11). Tam pasirenkamas Miestas, tarsi neturintis nei pradžios, nei pabaigos, belaikis ir beveidis. Jo egzistavimas paremtas kažkieno užgaida. Antgamtišku ar mistišku jo nepavadinai, nes gamtos dėsniai jame veikia, galima sakyti, nepriekaištingai, ir

netgi vaikščiojančių statulų ir pastatų mįslę galima puikiai jais pagrįsti.

Miestas – neįprasta, slogi vieta. Tokia slogi, koks gali būti košmaras: čia veltui ieškotum žmogiško racionalumo, įkūnijančio pragmatiskumą ir sveiką protą. Andrejui, akiai tikinčiam Eksperimentu (jam atrodo, kad tai Stalino darbų tęsinys, pasaulinės komunizmo statybos), to racionalumo, regis, nėra. Tačiau jo virsmas sistemos tarnu ir aukštu valdininku yra veikiau schematiškas ir numatytas iš anksto nei psichologiškai pagrįstas. Andrejus yra pasiruošęs dėl „bendro reikalo“ krūtine uždengti kulkosvaidžio ambrazūrą, bet iš esmės ir pats nežino, dėl ko būtent jis pasiaukotų. Nieko nuostabaus, kad tas „reikalas“ paskui pasirodo besas totalitarinis visuomenės valdymo modelis, priimtinas ne tik jam, bet ir vermachto puskarininkui Fricui Geigeriui. Tai jau lyg ir išmokta istorijos pamoka, liudijanti, kad „iš pirmo žvilgsnio nesutaikomi ideologiniai priešai“ (p. 11) gali turėti labai daug ką bendra. Bet svarbiausia galbūt kitkas: jie galbūt niekada nėra nebuvo nesutaikomi ideologiniai priešai. Atvirkščiai – jų ideologijos visiškai sutaikomos, nes abi nukreiptos prieš mąstymo ir pasirinkimo laisvę, savigarbą, ironiją ir empatiją.

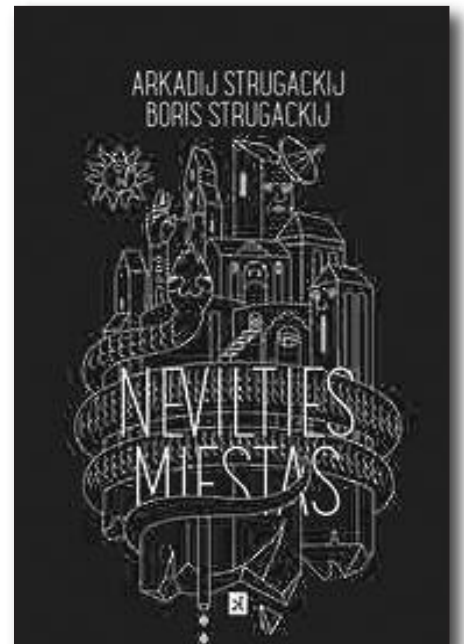
Strugackių Miestas, nors su juo siejamos Apreiškimo Jonui citatos, Dante's ir J. Boscho vardai, o vėliau – ir antroji teksto dalis („Tardytojas“), pragaro neprimena. Kas iš tiesų yra Miestas, galbūt paaiškintų autorių įžanginis žodis, kuriame jiedu prisipažįsta iš pradžių „Miesto“ siužetą pavadinę „Naująja Apokalipse“. Tad, sakyčiau, „Miesto“ siužetas primena atsiveriantį, atidengiamą (gr. apokalypsis – atidengimas) erdvėlaikį, po kurio senasis pasaulis baigiasi ir kuriamas naujas.

Iš pradžių viskas atrodo gan logiška, nors ir pridengta lengvo absurdo šydu. Andrejus dirba šiukšlininku kartu su amerikiečiu sociologijos pro-

fesoriumi Donaldu Kuperiu. Susipažįstame su nuolankiu kiemsargiu kinu Vanu, su karingu Fricu, kuris panašus į sovietmečio filmų apie vokiečius karikatūrą, su švede šliundra Selma Nagel. Ji reikšminga nebent tuo, kad vėliau taps Andrejaus žmona, o jis stengsis „bent šiek tiek suprasti tą moterį“ (p. 197) ir, deja, jam nepavyks. Visi jie atvykę iš skirtingų šalių ir skirtingų laikotarpių. Išnyra paslaptingas Auklėtojo siluetas – manoma, Auklėtojais yra nežemiškos kilmės. Andrejus, liepsningas komjaunuolis, tiki Eksperimento reikalu ir vadovaujasi sūkiu: „Kiekvienas – savo vietoje ir kiekvienas – viską, ką gali!“ (p. 39)

Paskui pasirodo mįslingas Raudonasis pastatas, keičiantis buvimo vietą ir pradanginantis žmones, sauktum, juos praryjantis. Besivaikydama šitą pastatą Andrejus sutinka išdaviką Janą Stupalskį, kuris apibūdina Miestą, kaip pragarą, kaip pirmąjį jo ratą. Pasak Stupalskio, jame besigrumdantiems lemtas „amžinas savo nuodėmių suvokimas be atpildo už jas suvokimo“ (p. 140). O kadangi nėra atpildo, vadinasi, nėra nei kaltės suvokimo, nei atgailos, nei atleidimo. Bet argi galima tikėti išdaviku? Juk visi jie gyvi, o gyvųjų į pragarą neima. Gerokai paprasčiau paaiškinti tai kaip alternatyvią, paralelinę, eksperimentinę tikrovę, į kurią Auklėtojais paėmė juos su kūnu ir siela, nes juk eksperimentams reikalingos gyvos, o ne padvėsusios žiurkės.

Ir tada darosi suprantama, kodėl ši Miesto erdvė tokia klaustrofobiška, nepaaiškinama, žlugdanti ir lyg tyčiojantis paremta šūkiu apie visuomenės gerovę, teisingumą ir tvarką. Ir kai Auklėtojas pasako, kad jiems „reikia tik ypatingo tipo žmonių“ (p. 169), susimąstai, kas gi tie „jie“. Ateiviai? Pandemoniumo gyventojai? Žmonės iš praeities ar ateities? Kuriems galams „jiems“ reikia tokių žmonių? Sunkoka patikėti, kad Auklėtojais to nežino („bet mes nežinome, kokio tipo“, p. 169). Ir kad Eksperimentas gali išslysti iš jų

Arkadij Strugackij, Boris Strugackij. *Nevilties miestas*. Iš rusų kalbos vertė Simas Bendorius ir Aldona Bendorienė. – V.: „Kitos knygos“, 2018.

kontrolės („Eksperimentas tapo nekontroliuojamas“). Veikiausiai jie viską žino ir viską kontroliuoja, bet gal jiems įdomu sukelti velniavą ir pasižiūrėti, kaip bandomosios pelės į tai reaguos. Tai šiek tiek panašu į kito Strugackių romano „Piknikas šali-kelėje“ situaciją; paslaptingoji Zona, pasak vienos hipotezės, yra ne kas kita, o ateivių pikniko aikštelė. Pabaliavojo vyručiai, išmėtė sumuštinių foliją, alaus skardines ir išskrido nė nepastebėję, kad čia esama Homo sapiens.

Šiaip jau atrodo, kad „ypatingo tipo“ žmogus galėtų būti Andrejus. Jis pamažu kyla karjeros laiptais, iš „kietasprandžio fanatiko“ virsta sistemos tarnu – nors pripažinkime: tai vienas kitam neprieštarauja. Kad galiausiai pakibtų „ideologiniame vakuume“ ir taptų „ypatinguoju“, Andrejui, matyt, reikia padaryti dar ką nors beprasmiška, bet didinga. Užtat Fricas, Andrejaus vadovas ir draugas, siunčia šį į ekspediciją ieškoti Antimiesto ir priešų stovyklos. Paieškos bevaisės. Ekspedicija keliauja per nusiaubtus kvartalus ir tyrus, kur pasirodo keistų padarų, vaikščioja milžiniškos statulos, prie lydinčių kareivių būrio prisiplaka nepilnametė prostitutė Lerva, kurią visi išnaudoja. (Moterys Strugackių romanuose vertos atskiro požiūrio, būtų neblogai ironiškas feministinis.)

Andrejus šiame etape daug mąsto ir kalbasi pats su savimi, režia prakalbas statuloms panteone ir taip užpila skaitytoją sąmonės srautu, kad pravartu knygą kuriam laikui padėti į šalį, antraip paskęstum samprotavimuose apie laisvės didybę, neorganizuotą chaosą ir nedėkingą žmogaus likimą. Galiausiai pasirodęs Auklėtojas Andrejui mįslingai pasako: „Jūs pradėjote naują etapą (...) jūs galėjote žūti taip ir neperžengęs šitos svarbios ribos (...) štai ko jūs dar niekada neturėjote – supratimo“ (p. 367).

Labai džiaugtis šiais žodžiais vargu ar reikėtų. Kas tas naujas etapas? Kitas pragaro ratas? Ką reiškia žūti, neperžengus svarbios ribos? Ar mirtis savaime nėra riba, už kurios atsiveria eksperimentinei tikrovei nepavaldi antgamtiškumas? Ir pagaliau – koks gi tas supratimas?

Nukelta į 8 psl.

NAUJOS KNYGOS

Atkelta iš 7 psl.

„Niekam aš nereikalingas, ir niekam niekas nereikalingas”, (p. 368) – štai ką suvokia Andrejus. Sakytum, logiška: nihilizmas pritinka ideologiniame vakuume pakibusiam herojui. Tik ar ne per daug pastangų įdėta, kad tiek suprastum? Bet gal toks yra Eksperimento tikslas. Kartotis, nesibaigti. Vėl ir vėl, nuo nieko į nieką. Nes iš Miesto į savo vaikystės Leningradą grįžusiam Andrejui pasakoma, kad pirmą ratą jis perėjo.

Vadinasi, laukia antrasis. Ir Andrejui aišku, kad „visiškai neįmanoma vėl visa tai palikti, ir visiškai – dar labiau! – neįmanoma pasilikti tarp viso to. Dabar. Po visko, kas buvo” (p. 392). Ši slogi eksperimentinė tikrovė – savotiškas amžinybės atitikmuo, kai nemirtingumą keičia nuolatinis bėgimas nuo mirties.

Garsusis Strugackių romanus „Piknikas šalikelėje”, pagal kurį A. Tarkovskis sukūrė „Stalkerį”, irgi primena Eksperimento pasaulį, o pagrindinis herojus, stalkeris Redrikas Šuchartas, panašus į Andrejų. Šuchartas irgi pakibęs savotiškame ideologiniame vakuume, ieško tikslo beprasmybėje, kankinasi dėl to. Bet kaip tu rasi tikslą, jeigu pats

Andrejus Tarkovskis. Stalkeris, 1979

nežinai, ko nori ir ieškai Auklėtojo, kad jis tau įvardytų tavo tikslą?.. Suradęs Zonoje Auksinį rutulį, neva pildantį visus norus, Redrikas sako jam: „Ištrauk iš manęs pats, ko aš noriu, juk negali būti, kad aš norėčiau blogo!” (p. 198) Norėti gal ir nenori, bet juk būtent Redrikas pakišo Artūrą Barbridžą, kad prieitų prie Auksinio rutulio. Ir tie gražieji žodžiai, kuriais baigiasi romanas, – „Laimės visiems už

dyką, ir tegu niekas neišeis nuskriaustas!” – yra ne Redriko, o Artūro Barbridžo.

Laimė, tikslas, pareiga. Šie žodžiai, ko gero, egzistuoja ir pragare, o visokiems eksperimentams jie tiesiog būtini. Bet jeigu nėra Vilties... ko, be jos, tada dar gali nebūti? Kokių žodžių ir kokių dimensijų?

Literatūra ir menas, 2019.01.04

Dorė

Atkelta iš 4 psl.

Jis reikšmingai prisidėjo prie lietuviškai gebančių sakyti pamokslus kunigų (nebūtinai lietuvių) Mažosios Lietuvos parapijoms rengimo. (O Reformacijos vaidmenį visoje Rytų Prūsijoje ir šiame krašte Ravaitytė-Meyer aptaria su dr. Inge Lukšaitė jau Nr. 5). Trečio almanacho galiniame viršelyje – po V. Ciplijausko nutapytu Rėzos portretu – pateikiamas ir autentiškas Rėzos parašas: Rhesa.

Dainora Pociūtė papildo vilniečių mokslininkų indėlį, ketvirtajame almanacho numeryje pristatydama „egzotiškąjį” Rėzos veiklos momentą liudijantį leidinį – kelionių dienoraštį (suprantama, rašytą vokiečių kalba) „Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 meto karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio”. Tai 14 mėnesių trukęs kapeliono, lydėjusio Prūsijos armiją kare su Napoleonu, žygis. „Nuo Karaliaučiaus keliaudamas gilyn pro Brandenburgą-Prūsiją, M. L. Rėza aplankė Pomeraniją, Berlyną, Sileziją, Bohemiją, Prancūziją ir galiausiai Angliją, į kurią, beje, vyko ne kaip armijos, pergalingai įžengusios į Paryžių, kapelionas, bet savo sprendimu kaip keliautojas”. Gal bus netikėta, bet Rėza, kaip rodo jo karo meto dienoraščiai, teigiamai vertino Ordino vaidmenį kuriant Prūsijos valstybę: „Marienburgo riteriai užsitarnavo padėką ir dėmesį, nes jie dėjo Prūsijos kultūros pagrindus” (Nr. 5).

Vilnietė mokslininkė Liucija Civičiūtė tarsi juokaudama pasišauna: „O dabar vienu sakiniu išvardinsiu Rėzos veiklos sritis: karo kapelionas, pamokslininkas, pedagogas, administratorius, redaktorius, mokslinių traktatų autorius, religijotyrininkas, istorikas, poetas, vertėjas, donelaitikos pradininkas, lietuvių tautosakos, etnografijos ir mitologijos tyrėjas, leksikografas” (Nr. 3). Taigi išties mums verta koreguoti ir pildyti (net ir netikėtomis, kai kam gal ir nemaloniomis) spalvomis sovietmečiu susidarytą „liaudies dainų rinkėjų” portretą...

Ne viena krašto istorijai skirta publikacija pajudina gilesnius klodus,

slypinčius už atskirų faktų. Štai N. Strakauskaitė pristato dvi žymiausias Kuršių nerijos (dabartinės lietuviškosios dalies) bažnyčias, ir šiandien stovinčias. Antrame almanache – straipsnis „Nidos evangelikų liuteronų bažnyčia – 125”. Žvilgtelima ir į ankstyvesnę istoriją: „Nidos gyventojai iki XVIII a. pabaigos buvo susiję su Rasytės, Kuncų, vėliau Karvaičių parapija <...> 1795 m. pavasarį Juodkrantėje baigta statyti medinė, nendrių stogų dengta bažnytelė <...> į pamaldas šioje bažnyčioje rinkosi ne tik Juodkrantės bendruomenė, bet ir Nidos bei Naglių gyventojai. Nidiškiams atstumas vėl nebuvo patogus. „Tad ir šiandien galime džiaugtis ant kalvelės iškilusia Nidos raudonplyte bažnytele. Dabartinė Juodkrantės evangelikų liuteronų bažnyčia pristatoma, jai švenčiant 130-metį. Vėlgi primenama: pirmoji bažnyčia pastatyta prieš 220 metų, „perkėlus čia parapijos centrą iš užpustytų Karvaičių” (Nr. 3). Pamaldos vykdavo ir vokiečių, ir lietuvių kalba.

Nidos švyturys taip pat mena anuos laikus: statytas 1873 m. „ant pradėto apželdinti 51,4 m. aukščio Urbo kalno” (Nr. 3). (Dabartinį pavidalą įgavęs po 1953 m. rekonstrukcijos).

Strakauskaitė supažindina skaitytojus ir su keletu XIX a. Rytų Prūsijos kultūros ir mokslo veikėjų, Kuršių nerijoje apsilankiusių, ją vienaip ar kitaip savo raštuose pagerbusių: tai gamtos mokslų daktaras Karaliaučiaus universiteto profesorius Gustavas Berendtas (paminėjęs po Karvaičių kalnu palaidotą gimtąjį Rėzos kaimą), teisininkas, literatas, Donelaičio „Metų” vertėjas, priklausęs Tilžėje veikusiai Lietuvių literatūrinei draugijai Ludwigas Passarge (savo knygos „Aus dem baltischen Landen” dalį paskyręs Kuršių nerijai; beje, „kai 1869 m. pavasarį sudegė beveik visa Nida, L. Passarge Karaliaučiuje surinko daugiau kaip 2000 talerių ir pilnus maišus rūbų nidiškiams paremti”, Nr. 4) ir Leipciogo universiteto profesorius, kultūros istorikas, etnografas, pirmasis Donelaičio biografas Franzas Tetzneris (kažkodėl jo tekstas apie kuršius, išsamiai pristatant ir Rėzą, – knygos „Die Slaven in Deutschland” dalis).

Tęsinys kitame numeryje

Kultūros kronika

Šiomet kartu su UNESCO minime kompozitoriaus Stanislovo Moniuškos 200-ąsias gimimo metines. Šią sukaktį prieš dvejus metus UNESCO Generalinė konferencija Paryžiuje įtraukė į tarptautinį UNESCO 2019 metais minimų datų sąrašą. Sukakties ir asmenybės aktualizavimas rengtas kartu su Lenkija ir Baltarusija. Šiai sukakčiai Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato parengė atviruką, kuriame surašyti svarbiausi minėjimo renginiai, pristatomi reikšmingiausi kompozitoriaus gyvenimo faktai, atminties vietų Vilniuje žemėlapis ir QR kodas su nuoroda į archyvinę Kipro Petrausko atliekamą Jonteko ariją iš Stanislovo Moniuškos operos „Hal-ka”, kurią kompozitorius sukūrė gyvendamas Vilniuje.

Vyriausybė patvirtino Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo pirmininko generolo Jono Žemaičio-Vytauto metų programos planą. 2019 metais numatyta paminėti šios Lietuvai ir jos žmonėms svarbios istorinės asmenybės atminimo metus įvairiais renginiais, viešinimo bei edukaciniais ir kultūriniais projektais. Numatoma surengti Jono Žemaičio-Vytauto atminimo pagerbimo renginį memoriale, Minaičiuose, kartu minint Deklaracijos pasirašymo 70-metį, surengti tarptautinę mokslinę konferenciją „Antikomunistinis ginkluotas pasipriešinimas Lietuvoje, Rytų bei Centrinėje Europoje 1944–1953”, organizuoti pagerbimo ceremoniją aikštėje prie Krašto apsaugos ministerijos Jono Žemaičio-Vytauto žūties metinėms paminėti.